

Mangi naplója

Volt Zalaegerszegen egy ház az Ola u. 14. sz. alatt, amely két szentet is adott a magyarságnak a 20. század közepső harmadában. Nem kanonizált szentet, de igazolhatóan szent életű, ún. *fehér vértanút*. A ház a Kováts család ősi fészke a részben még falusi életet élő városrészen, „Ola-külvárosban”.¹ A porta a kisbirtokos gazdálkodáshoz jól beállított gazdasági egység volt. Tágas udvarán és kertjében megvolt minden, ami az élet szolgálatához kellett: istálló, ólak és baromfiudvar; faragóműhely, magtár, pajta és kocsiszín; gyümölcsstároló, mosókonyha, pince és hatalmas padlásfelületek. Az udvar végében tiszta vizű, láncos-karos kút itatóval. Kinn a határban szántók, kaszáló, legelő, a Gógán hegyen szőlő lakható hajlékkal, pincével, istállóval, méhessel, gyümölcsössele. A mindennapi munka alapja pedig az erős hit, szakmai tudás, jó szervezés és a szorgalom.

Akik ismerték a családot és a két lakóépületből álló otthont, azok igazi azilumként² emlegették a helyet. A múlt század első éveitől kezdve – miközben nemzedékek váltották egymást –, jó félévszázad alatt számtalan vendég lakója³ volt a háznak: tanárok és diákok, papi személyek, ápolott betegek, szegények és lakásbérlők is a kisebb épületben. (A második világháború végén, mikor biztonságosabb helyre, a szőlőhegyi hajlékba kellett kimenekíteni gyereket és felnőttet, idegenek – oroszok – költöztek be ideiglenesen az üresen hagyott lakrészekbe.)

KAPILLER FERENC (1955) író, szerkesztő, családtörténész.

- 1 „Zalaegerszegen, ifjúságom idején, erősen patriarchális volt az élet: a város »derékon alul« még faluban élt.” (Keresztury Dezső: *Emlékezéseim – Szülőföldeim*. Budapest, 1993. Argumentum, 48.)
- 2 Az épületegyüttest (s további utcaszakaszt) lebontották a nyolcvanas évek végén – ahogyan Szegeden is lerombolták volna a „legszögesebb szögedi” szülőházát 2004-ben(!) Alsóvárosban. (Korabeli híradások szerint csak néhány órán múlt, hogy megmenekült az épület.) A párhuzam nem légből kapott, és nem véletlen: a „koalíciós időkben” Bálint Sándor (1904–1980) és id. Kováts Ferenc (1902–1982) Barankovics-párti képviselőtársak voltak (s jó barátságban) az országgyűlésben.
- 3 Az alább névvel vagy név nélkül említettek közül kimaradt például (diákként) a jezsuita Szabó Ferenc. Egy alkalommal vendége volt a háznak Nagy Ferenc miniszterelnök.

A család szoros kapcsolatban állt a főplébániával – ekkorra esik Mindszenty huszonhét éves zalaegerszegi működésének ideje is –, illetve az olai ferences rendház és a Jézus Szíve templom felszentelése után a rendtagokkal is jó baráti viszonyba kerültek.

Az egyik „fehér vértanú” családtag: ifj. Kováts Ferenc (1932–1958) – titokban egyszerű fogadalmas pálos szerzetes –, akinek életáldozata emlékeztet az immár boldoggá avatott Brenner János⁴ (1931–1957) vértanúságára.⁵ A másik szentünk Marton Boldizsár – a karmelita Marcell atya (1887–1966) –, aki elnyerte a „Tiszteletreméltó” címet,⁶ s akinek boldoggá avatási eljárása folyamatban van. Az itt bemutatandó emlékező naplót – fontos korrajzi és családtörténeti adatok mellett – az ő személye teszi különösen érdekessé és értékessé. A hetvenkét oldalas, nagy alakú vonalas-spirál füzetben rögzített emlékfolyamnak mintegy felében, a 21-től az 55. oldalig „M. B.” a főszereplője. (Gimnáziumi tanárként 1914 szeptemberétől 1925 nyaráig lakott Kovátséknál – kivéve azt az időszakot, amikor az első világháborúban hadnagyként szolgált a balkáni/albán fronton.)

A napló írója Kováts Margit⁷ (1894–1979), „a házigazda leánya”, id. Kováts Ferenc nővére, aki koronatanúja Marton Boldizsár zalaegerszegi éveinek, benne lélektörténetének, azaz hivatástörténetének. De ennél még többet is állíthatunk „Margitka” személyiségéről, a *belső történetben* játszott szerepéről, hiszen nem egy mozzanatában annak aktív részese volt. S nem csak a napló szerint. Marcell atya hivatástörténete leírásában⁸ ezt találjuk a 43–44. oldalon 1950-ből:

„Tudósféle voltam, sokat utazott ember, kicsit művész is. Az irodalmat nagyon szerettem, de a nők írásait – lenéztem. Egy délután betoppant a szobámba a házigazdám leánya, eszes, finomlelkű teremtés, telve a legszebb, különösen vallásos kultúrával. Könyvet nyújt át; nagyon kér: okvetlenül olvassam el, mégpedig igen figyelmesen. – Nézem a címtábláját: valamiféle Kisded Jézusról nevezett Teréz nővér önéletrajza: Egy lélek története. Kissé ingerülten adom vissza a könyvet: Nem szeretem a nő írókat! – De ő csak erőlteti, olvassam el! Bosszúsan vetek véget a dolognak: – Főzőkanál való a kezükbe, nem toll! – Valami ilyesfélét mondhattam, de a leányka nem sértődött meg. Neki fontosabb volt:

4 Ferenc pápa 2017. nov. 8-án hagyta jóvá azt a dekrétumot, amely elismeri Brenner János vértanúságát. Boldoggá avatása 2018. május 1-én volt Szombathelyen.

5 Lásd Soós Viktor Attila: Párhuzamos vonások két hitvalló pap életében, vértanúságában (Boldog Brenner János és Kováts Ferenc életáldozata a kommunista diktatúra éveiben). *Vasi Szemle*, 2018, 6, 701–722; Kapiller Ferenc: „Szeretetből szenvedni” – Kováts Ferenc gencsapáti káplán életáldozata. Vasszilvágy, 2007, Magyar Nyugat Könyvkiadó; Szombathely, 2018.

6 Ferenc pápa 2013-ban, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén nyilvánította Tiszteletre méltóvá Marcell atyát. (A karmelita szerzetes egy évben született a kapucinus rendi Pio atyával.)

7 Kováts Margit – „Mangi” – jelen napló szerkesztőjének (K. F.) apai ágon (id. Kapiller Imre, 1928–1989) a második („mostoha”) nagyanyja –, anyai ágon (Kováts Anna, 1931–2000) a nagyapja nővére.

8 P. Marton Marcell Boldizsár: *Szépszeretet – Életem emlékei a Szűzanyában – Egy karmelita hivatás története*. Bécs, 1985, Christliche Innerlichkeit.

„egy lélek története”, ti. az én lelkem, amely annak a másiknak a történetén keresztül – még ha nő írta is! – majd csak megváltozik, enged a büszkeségéből s az ostoba előítéletéből!

A visszadobott könyvet nem vitte magával, hanem szelíden letette az íróasztalra, aztán még egyszer, kedves, könyörgő mosollyal rám nézett: – Nagyon szépen kérem, olvassa el! – azzal magamra hagyott. Én pedig bosszankodtam magamban: hogy ezek a nők mindenbe beleütik az orrukat stb. Megfogadtam, azért se olvasom el!

Nemsokára fogtam a sétatálcát, a kalapomat, ki a szabadba... Kisded Jézusról nevezett Teréz nővér! – Miféle apáca lehet az?! – De mit akar ez a lány is az én lelkemmel? – Mi köze hozzá?!... Pláne, mi köze van ahhoz a „Kisded Jézusról nev. Teréz” nővérnek?!

Nem tudom, pont ezek a gondolatok jártak-e a fejemben, a tény az, hogy mikor este hazamentem, első tekintetem a könyvre esett, amely ott az asztalomon valósággal kínálta magát. Nem tudtam levenni a tekintetemet róla, pedig nő írta – és tény az is, hogy a többi könyv – klasszikusok, de modernek is –, mintha csak mind elbújtak, egyszerre csak eltűntek volna! Úgy látszik, nem akartak közösséget vállalni a „nő” íróval, aki hozzá még apáca is – így hát egyedül maradtam a „Kisded Jézusról nevezett Teréz nővérrrel”.

Fölvettem a könyvet még álltomban. Aztán elkezdtem olvasni... Nem tudom, mikor ültem le, de az olvasást nem voltam képes abbahagyni. A villany égett, és igen nagy csend volt körülöttem... – Ez a „nő” meghódított. Utána pár esztendő jött – a Kis Teréz után a – Nagy Teréz, a Nagy Szent Teréz után pedig – mindörökre az, Aki áldott az asszonyok között: a Kármelhegyi Boldogságos Szűz Mária.

Amióta Ő, ez a legutóbbi, írja az én szegény életemnek, vagyis inkább az én igen-igen boldog lelkemnek történetét – ez a „Nő” – Mária –, ez az igazi Író *beírja* lelkembe az Isten Igéjét tűzzel és anyai csókkal. Az Ige pedig megtestesül és bennünk lakozik, s úgy hívják: *Jézus*.

Eddig van! – A lépcsőfokokat azonban jól jegyezzük meg: Kis Szent Teréz – Nagy Szent Teréz – Mária – Jézus!... Igen ám! De ezalatt a pár esztendő alatt még sokat kellett fáradoznia a Szépszeretet Anyjának.⁹ – Meg is cselekedte.”

A „visszaemlékező napló” írása – időbeli-térbeli távlatból szemlélve és rögzítve a régmúltban átélt eseményeket – Kováts Margit esetében: rekonstrukciós tett. Megható, egyben figyelmeztető, mert példamutató az a szándéka és törekvése – naplóírással és az életben egyaránt –, hogy a széthulló világot, benne a széthulló életet és szenvedő lelkeket megmentse, visszavezesse a töredékességből az egészségbe, a teljességbe. Életére, sorsára, cselekedeteire meghatározó az a tapasztalata és fölismerése, hogy a világ, a történelem és maga az értelmes ember is, a diabolosz¹⁰ (szétszóró erő, maga a sátán) és a keresztben

9 Vö. „Anyja vagyok a szép szeretetnek...” (Sir 24,24.)

10 A 'diaballo' (gör.): 'szétdob, összeveszít, rágalmoz, rászed' szóból.

függő Megváltó¹¹ között van kifeszítve. A két végső ponthoz képest – kihez közelít, kitől távolodik – lehet értelmezni a „korszellemet”.¹²

Saját életében tapasztalja: „mintha sok minden széthullott, elveszett volna örökre”. Több naplója eltűnt; a legnagyobb fájdalommal arra a füzetre gondol, amelyben P. Marcell karmelitának „a Karmel útjára térésének leírása szerepelt”. Az „újra-újra” megírt naplónak beavatottként örülhetünk most. Igen; olvasása közben mi is tanúi lehetünk a szentség hírében álló személy „előtörténetének” küldetése betöltéséig, melynek lényege és foglalata: *a lélek működése és megnyilvánulása az életben*.¹³

E történettel párhuzamosan – finom összjátékkal, szellemi/lelki ütközetekkel, oda-vissza mozgással – bonyolult drámai családhistóriák keretében – kibontakozik előttünk egy másik hivatástörténet – legjobb dramaturg maga az élet –: a nagy ívű elbeszélést – ötven évnyi távolságból – két külön családi gyász, özvegyek és árvák sorsa foglalja keretbe. „Mostohás” családból indulva Kováts Margit nem a szociális munkában vagy az óvodás gyerekek körében (néhány évre igen), nem afrikai(!) misszióban, de nem is a szombathelyi karmelitáknál találta meg a számára kijelölt utat, hanem – éppen Marcell atya megerősítő szavai nyomán – új családjában. Özvegy apa mellett feleségként, öt gyermek számára „mostohaként”, de fölnevelő édesanyaként amit adni tudott, az a *lélekek megszentelt élet*.

(K. F.)

*

„Miért félsz tehát magadra venni a keresztet,
amely Isten országába vezet?

A kereszt üdvösségünk, a kereszt életünk,
a kereszt ellenségeink ellen¹⁴ menedékünk.

...szívünknek erőssége, ...lelkünknek öröme.”

Kempis: *Krisztus követése, második könyv, 12. fej. 2.*

1951-ben, 57-edik születésnapomra írtam a kis naplószerűségnek első oldalára Kempis könyvéből ezt az idézetet. A könyvet '14-ben kaptam karácsonyra. Nagyon megszerettem. Talán nem is értettem, de éreztem azt, ami végigkísért az életen át. Ezen az 57. születésnapon döbrent meg az, hogy elrohant az élet. És – mintha sok minden széthullott, elveszett volna örökre a nehéz úton.

11 Vö. Jézus főpapi imájában: „Szent Atyám, [...] legyenek egy, mint mi.” Jn 17,11.

12 Itt meg kell említeni Prohászka Ottokár írásainak hatását. Csak néhány beszédes cím: *A szociális munka lelkületéről* (1912); *Sötét idők, fényes lelkek* (1914); *Az ember a viharban* (1915); *A világháború romjain* (1918); *A kommunizmus bukása után* (1919); *A szent tisztaságról* (1923).

13 Marcell Atya vallomásában „az Édes Szűzanya hivatása: Jézust adni, Jézussá nevelni...”. *Szépszeretet*, 40.

14 Elírás lehet. Platz Bonifác dr. fordításában (Budapest, 1906, Szent-István-Társulat – sic! –): ‘elől’.

Újra megírtam a naplót. Írtam a gyermekkoromról, a csodálatosan szép gyermekkorról. Amit szüleink teremtettek nekünk küzdelmes életben mosolygó szeretettel. És az újra megírt napló egy utazás közben elveszett. Kicsi kézitás-kám a csomagtartóról veszett el. Valaki elemelte. Az ukki állomáson sok volt az átszálló utas. Én az ablakon nézegettem, és csak akkor néztem a csomagtartóra, mikor a vonat a következő állomás felé járt. Ebben a táskában volt az a napló, amelyben emlékeimet írtam meg P. Marcell karmelita életéből; a Karmel útjára térésének leírása szerepelt. – Még ma is meggyötör, ha eszembe jut, kinek a kezébe kerülhetett. Nem tudok most még gondolkodni sem róla.

A családukról írok először inkább, amelynek én, amióta járni kezdtem tíz hónapos koromban a magam lábán, a legelevenebb, a legcsintalanabb tagja lettem. Mert a pólyában még csuda jól viselkedtem. Egy difteritisz járvány idején szegény anyám négy apró gyerekkel¹⁵ vonult be a kórházba. Ott tanultam én csevegni, ágyakba fogódzva rakoncátlan gyerek lettem. Nagyon szerettem a téglagyár felé üresen robogó fuvaros szekerek között átfutni az úttesten – háromesztendős koromban. Öt és fél éves Pista bátyám sírva cipelt anyámhoz, ha a szekerek felé futás közben elkapott. Szegény anyám: „Odaadjuk ezt a rossz kislányt majd a cigányoknak!” – „Azért ne – mondja a kisfiú –, inkább a kereszt-anyjának, ott jobb dolga lesz.”

Elemi iskolai bizonyítványaim „kitűnőek” voltak, a polgárit már tarka jegyekkel végeztem. A kőszegi tanítóképzőbe azért nem kaptam ingyenes felvételt. Négy néném¹⁶ volt akkor már okleveles tanítónő. Kettő végzett Győrben, egy Kőszegen, a negyedik Eperjesen. Ingyenes felvétel, protekció nélkül, de „tisztá kitűnő” bizonyítvánnyal. Akkor még nem voltak zsúfolva a tanítónő képzők.

Anyám csodálatosan jó, okos lélek volt, nagyanyám legkisebb gyermeke. Két jóval idősebb testvére: a lány férjnél, a fiú tanító Kőszegfalván (Sobakfalu).¹⁷ Grószmama Pozsonyban született, nem igen tudott, vagyis köztünk tanult meg magyarul. Győrben laktak. Nagyapám „fésűs” volt, segédekkel dolgozó „csontfaragó”. Jó módban éltek. Anyám az orsolyita zárdába járt iskolába. A nagyon jó bizonyítványa ma is megvan nálam, amit a postaigazgatósághoz, felvételi kérvényéhez csatoltak 1875-ben, mikor édesapja már évekkal előbb meghalt hosszas betegség után. Édesanyja, elszegényedve, Sobakban, fiánál, Miska bácsinál húzódott meg.

Anyám Sopronban végezte a postás tanfolyamokat, és az volt a vágya, hogy mint postamester, valahol özvegy édesanyjának otthont teremtsen. Vakációit

15 A megözvegyült apa, Kováts István (Nagy-Sitke, 1846–Zalaegerszeg, 1925) második házasságából született hét gyermekből (István, Irma, Margit, Anna, Valéria, Laura, Ferenc) az első négy. Édesanyjuk Polhammer Mária (1861–1945).

16 Az első házasságából született öt gyermekből (Jolán, Ilona, Izabella, Ida, Jenő) a négy leány. Édesanyjuk Peszlen Franciska.

17 Vö. Schwabendorf – Sobakfalu.

Sobakfalun töltötte, Miska bácsinál, ahol édesanyja is élt. Miska bácsi felesége, Irma néni kicsi, fűrge, eleven asszonyka, vidám kedélyű, de igen-igen gyámoltalan és rendetlen kis háziasszony. Miska bácsi értékes egyéniség, kitűnő pedagógus, írótehetség és végtelen türelmű, jó modorú ember. Gyermekével nem volt szerencsés. Egy sem lett éles eszű.

Anyám a vakációit máshol nem is tölthette, mint önáluk. Irma néni kőszegi erdész lánya volt; jó barátnőjét, aki iskolatársa volt – ő is erdész lánya Kőszegen –, meg-meglátogatta. Ilyenkor anyámat is magával hívta. Itt anyám sokat foglalkozott a kicsi gyerekekkel, akik nagyon megszerették.

Tizenkét évi házasság után Irma néni barátnője meghalt, öt kisgyermek maradt árván. Apai nagyanyjuk jött el a falujából,¹⁸ ő és a kis cseléd lány gondozgatták az elárvult kis családot.

Hamarosan megindult a rokonság attackja az új házasság létrehozásáért. Nem sikerült. Az öt kis árva apját különösen a hozomány nem érdekelte. Volt az elhalt feleségnek, de el is fogyott. – Apám kilencéves korában vesztette el az édesanyját; már férjhez ment néneje nevelte őt a másik faluban. Az édesapja második feleségét és kis testvéreit is nagyon szerette, és nagyon becsülte egész életében.

Az ő kis árváinak is kellett a felnevelő anya. Töprengései között most előtte vibrált az a kép, amikor kis gyermekei meséért ostromoltak egy kedves, fiatal leányalakit, akinek ölében a legkisebb aludt el édesen. Ő, ha bejött is az irodából, a köszöntésen kívül nem beszélgetett vele. Most mégis, nem tudott másra gondolni, és a visszautasító válasz után is, újra csak kérte. Mert szegény annyira érezte, hogy nem fog csalódnani a jó reményben, és újra írt, és komolyan megkérte a kezét. Anyám most őszintén megírta, hogy nem gondolhat házasságra: neki öreg édesanyját kell magához venni – azonnal, ha postamesterséget kap. Apám újra kérte. És akkor a postamesterék, ahol ő hivatalnokoskodott, kérték, hogy fogadja el, ne utasítsa vissza – a gyermekekért, ha már úgy szerette őket. És megtörtént a házasságkötés csendben, Kőszegen.¹⁹ Nagyanyám, a Grószmama is köztük élt ezután, és boldogan.

A második évben áthelyezték a huszárezredet Kőszegről Zalaegerszegre.²⁰ Ott születünk mi, a második házasságból, heten. Anyám csodálatosan szép harmóniát tudott állandósítani a népes család életében. Mint a Biblia „erős asszonya”²¹ élt, és hatott a környezetére.

18 Apai ágon a második feleség lehetett; az első 1855 körül elhunyt.

19 Kováts István – ekkor huszár őrmester Kőszegen – és Polhammer Mária esküvője 1889. máj. 28-án volt. Eskető Eberhard Gyula káplán, tanúk: Czikker János (tanító Váthon – *sic!*) és Polhammer Mihály (tanító Svábfalun).

20 „1890 nyarán [...] a fehéprémes, vöröszinóros huszárok is búcsút mondtak Kőszegnek, és elvonultak új állomáshelyükre.” – Vidos Géza: Kőszeg városának lovas helyőrségei 1681-től 1912-ig. *Vasi Szemle*, 1942, 251–268.

21 „»Erős asszonyt ki talál«? – olvastam egyszer, réges-rég, egy öreg bibliában. [...] Mikor a Trapp család életrajzát olvastam és fordítottam, megtaláltam eleven-élőn a Biblia „erős asszonyát”

Kilenc-tíz éves lehettem, mikor a tanító nénim kérdezte tőlem, mikor hazafelé együtt jöttünk az iskolából: hány mostoha testvérem van? – „Nekem egy se” – feleltem határozottan. De ő magyarázgatta, hogy ez lehetetlen, hiszen Jolánka, a legidősebb, alig fiatalabb anyánknál. Nem, ezt nem fogadtam el, de úgy gyötört ez a szó, hogy „mostoha”. Végre úgy morfondíroztam, biztosan én vagyok a mostoha gyerek, mert legtöbbször kikapok. A többi kislány anyám ölébe mászik, úgy duruzsol. Én sohasem mertem. Úgy elsírdogáltam az olvasókönyvem egy versikéjén: egy kis fiú a kalitkából kiengedi a madárkát. Bevallja, és büntetését kéri. „Nem verlek meg, éltem napja – mondja az anya –, jószíved a jót akarja...” S szeretettel megcsókolja a homlokát. – Ha valaki egyszer nekem is így mondaná: „éltem napja...”

Egyszer mi, kicsinyek, arról beszélgettünk, ki hogyan szólítja az édesanyját. Kértük a mienket, szólíthassuk mi is édesanyámnak. Nem engedte. Szelíden kért, szólítsuk csak tovább is úgy, mint a gyök: mamának – és szeresetek.

Ekkor már a négy nagyobb lány csak nyári vakáción volt itthon. A legnagyobb, Jolán, már tanított Muraközben. Ilon Ölbön helyettesített az iskolában – akkor még kevés volt a tanerő –; mint gyakorló, a képesítő előtt tanított. Ida Győrött, Iza Eperjesen tanult a képzőben.

Jenő itthon, a gimnáziumban. Jó eszű, tehetséges gyerek volt, de csak az első osztályt végezte Egerszegen. Nem is a tanulással, hanem a magatartással lett baj. Kereste és megtalálta a leghitványabb pajtásokat. Hogy a lelkére beszélés, feddés nem használt, apám keserűségében elverte. Ami sajnos csak keményebb dacot váltott ki a gyerekből. Szegény anyám kereste az okot, mi okozhatta ezt a változást, elvadulást a rajongva szerető gyermeklelkében. – A két nagyobb lánytestvére a „mostohát” nem fogadták teljes szeretetükbe, a kisleányt is leszoktatták róla. Anyám sohasem érezte, hogy fáj neki. – Elvitte szeptemberben a kisleányt Győrbe, unokabátyjáiéhoz, aki kiváló pedagógus volt, neki is voltak gyermekei. Szívesen fogadták, de az iskolaév végén visszaadták: nem merik vállalni a saját fiaik mellett. Elkalandoz, az iskolát is elkerüli. Anyám, szegény, végtelen türelemmel vette újra kézbe – a fiú ígért minden jót, tanulást és javulást –, és vitte szeptemberben Szombathelyre, ismerős gimnáziumi tanárához. A tanév végén ők is visszaadták. Nem ejtette kétségbe szegény anyámat, hanem segítette a felvételét a kőszegi vasutas árvaházba. Elvégezte a negyedik osztályt. A következő év közben mint beteget hazaküldték. Ágyban feküdt; mi, aprók is ott játszogattunk körülötte, anyám meg csomagolta ki a kofferjét. Egyszer csak azt láttuk, hogy anyánk sír nagyon, és a kofferből előkerült zörgő szerszámokkal a kezében, pirongatja Jenőt. A bokszerre emlékezem jól.

Szeptemberben a kereskedelmibe iratták. Jól tanult, és nem is emlékszem semmi bajra vele. Egy osztálytársával és annak kis gimnazista öccsével laktak az egyik szobában. Két évig jól viselkedett itthon, és jól tanult. Anyám boldog

az életrajz írója: Augusta Trapp most is élő alakjában.” (Részlet Kováts Margit fordítása gépíratának dedikációjából.)

volt. Akkor már öten voltunk kislány testvérei, és eljátszogatott velünk is. A török és a francia nyelvet tanította nekünk. Erre emlékszem még: „Ej kub kurukalmis csicser...” Kifogástalanul viselkedett itthon. Csak a harmadik éven kezdett új szokásokat. Palival, a diák szobatársával sokszor jöttek későn, no de most még csak úgy, hogy a vacsoráról késtek le. Apám ezt nem engedte. Engedelmesen el is fogadták a tiltást, de ki is játszották. Farsang idején volt, a két fiú rendes és kifogástalan módon, időben nyugovóra is tért. Aztán kimásztak az ablakon, és hogy hol mulattak, azt nem tudom.

Az iskolában tanulmányai eredményében hónapról hónapra hanyatlott. Leafogyott, megsápadt, az iskolában beteget jelentett, sokat köhögött, de láza nem volt. Anyám ápolgatta, segítette, hogy a tanulásban ne legyen kiesés, hiszen az érettségi éve volt. A tanárok, az igazgató régi jó ismerősei voltak a családnak – és jó pedagógusok. Jenőt a tavaszi hónapokban már aggódón figyelték; a magyar-történelem szakos eljött anyámhoz, és arra kérte, ne engedje Jenőt félbeszakítani a tanévet. Jelentkezzen érettségire, mindenben segítséget kap. Jenő nem fogadta el, de kérte, hogy szeptemberben érettségizhessen – tiszta jelesre –, mert a keleti akadémiára akar bejutni. Francia és török nyelvből akar addig jobb eredményt elérni. Nem sokat ért el.

Letört ember lett. Kedves, jó modorú, de nagy fantaszta. Jegyzőgyakornok, uradalmi segédtsízt, könyvelő gyárban. Ezt svindli gyárnak nevezték – fenyőmag pergető volt a címe. Szegény Jenő itt megtanulta a svindlizést is. Zugüzletekbe kezdett; vett, eladott – nem is létező, csak levegőben lógó portékákkal, baromfitenyésztő címen olcsóbban szerzett, továbbküldött állatokkal. Szüleim megdöbbenve szemlélték; a tüdőbaj kifejlődését vették észre rajta, és nem ítélték szigorúan.

Az őszi hónapokban szabadságot kellett a gyárban. Itthon kezelték, jobban mondva vizsgálgatták az orvosok. Egy hideg, nagyon nyirkos decemberi nap délutánján köztünk volt a tanulószobánkban. Rossz érzéssel nehéz lélegzetet vett, és kísértált a verandára. Mikor visszajött, holtápadt volt. Rám nézett – tizen-négy éves kislány voltam –, és kezével intve mondta: „szerbusz, világ!” Lezökönt a kényelmes karosszékbe, és minden köhintésre ömlött szájából a vér. Leafektettük a szobájában, és ott feküdt szegény június közepéig, mikor a volt erős szervezete elpusztult. 1908-ban nem lehetett még segíteni a szerencsétlen tüdőbajosokon.

Anyám ápolta őt egyedül. – Velem együtt²² még négy kicsi gyermeke volt, minket egy szomszéd néni gondozott, étkeztetett, öltöztetett. – A szobájába lépni nem volt szabad. Egy májusi délután anyám a kertbe ment ki, valami rendet tenni ott is. Nekem hagyta meg szigorúan, ha Jenő felébred és csenget, azonnal hívjam őt be. A csengetés nagyon türelmetlen volt, és én magam gyorsan beszaladtam. Ő örömmel fogadott, és beszélgetni kezdett. A hangja már

22 Margit a harmadik a féltestvérek sorában. 1902-ig még négy kistestvére született, de Valéria 1901-ben meghalt hatévesen.

csak suttogó volt. Le kellett ülnöm az ágya szélére, és egészen közel hajolni hozzá. [...]

A téli hónapokban Jenő tudta már, hogy menthetetlen. [...] Keserűségében anyámmal kezdett durván bánni. Az étrendet kifogásolta, hogy neki nem ilyen szegényes jár. Anyám persze, amennyire bírta, mindent megszerzett neki, február–márciusban friss szőlőt, olaszországit. Egyszer egyik nővére hallotta ezt a követelődést. Mikor anyám kiment a szobából, Ida megmondta neki keményen az igazságot. Borzalmas lehetett szegény Jenőnek. Mikor anyám mosdatta simogató kezével, megragadta két kézzel, úgy csókolgatta sírva. Ezután soha nem zúgolódott. A halála is szép, csendes elnyugvás volt.

Anyám, úgy látszott, teljesen immunis a tbc-vel szemben. Mert ha az ismerősök közt tüdőbeteg volt, sokszor látogatta és ápolgatta őket. Kisgyermekkoráról mesélte nekünk, hogy négyévesen a kézfejen csúnya, mély seb volt, amit nem tudtak begyógyítani évekig. Valami sötét színű teával itatták, aminek a fővő levében dióhéjra is emlékszik. Aztán egyszer csak, mire iskolába került, begyógyult a seb. De a kézfejen mély lyuk maradt, ahogy behegedt. Kicsi koromban úgy képzeltem, hogy minden anyának a jobb kezén ilyen lyuk van, és az csókolni való.

Mesélte anyám, hogy az ő édesanyja, a mi Grószmamánk – mi, kicsinyek, már csak egy édes, csepp kis öreget ismertünk benne – minden fájdalomra tudott enyhítőt mondani, és minden sebre írt ajánlani. Győrben laktak elég nagy emeletes házban. A nagy kolerajárvány idején ápolgatta, sorba látogatta a kolera beteget fáradhatatlan. Mikor kilépett egy-egy kolera lakásból, messzire szaladtak tőle, akik szóltak is hozzá. És megtörtént, hogy másnap már őket is ápolgatta. Jó módban éltek, és szeretett segíteni az ínségeseken.

Mikor anyám iskolába járt már, egy szegény családot talált a közelben, ahol a férfi mésszel kereskedett, és a győri piacon árulta a meszet. A felesége otthon fekvő beteg volt már, tüdővészben. Egy kicsi, esztendő körüli kisgyermekük volt, akire vigyázni kellett, hogy a bölcsőből ki ne essék. Ez volt anyám feladata. Szerette is ezt a reá nézve játékot. De még ő is olyan kicsi volt, hogy nem is tudott mást, mint játszani. Azt mondta, mikor erről beszélt, hogy ilyenkor mindig érzi azt a szörnyű szagot, amit a beteg szobájában belélegzett.

Jenő betegsége alatt én is fertőződtem – könnyű volt a vele való beszélgetések közben fertőződni. Délutánonként a legkisebb testvérünk – négyéves kisfiú – játszott velem, vagyis én övele. Ő volt a tanító bácsi, én meg feleltem neki. Én akkoriban nagy-nagy fáradtságot, bágyadást éreztem délutánonkint. A „tanító bácsi” sokszor büntetett a nyafogós feleletemért, meg hogy nem jól énekelek, csak nyávogok. Igaz is volt, erre már mindig belázasodtam. De sohasem panaszkodtam, hiszen ott volt a nagybeteg a másik szobában.

Iza, nagynővérünk, Mátraszőlősen tanított urastól. Anyám a temetés után arra kérte őket, vigyenek engem magukkal levegőváltásra. Felejthetetlenül szép vidék volt a Mátra. A kis falu a hegy oldalában, szemközt vele a Cserhát –

nagy kiterjedésű mészbányával. Azt hiszem, a csodásan tiszta levegő, rengeteg erdő között..., és amikor robbantottak a mészbányában, a két hegység közötti szántás felett csodás finom, csak sejtelmesen fehér színű fátyol lebegett. Két hónap múlva semmi bajom sem volt. És mikor húsz év múlva, életemben először röntgen vizsgálatra kerültem, találtak a tüdőmön egy jó mogyorónyi elmeszedett gócot.

Mire hazaértem, szüleim megkapták az értesítést, hogy a kőszegi tanítónő képzőbe nem kaptam ingyenes helyet. Hiszen nem is volt „tiszta kitűnő” bizonyítványom, mint mind a négy nénémnek. Anyám beíratott volna helyben a gimnáziumba. Nem fogadhattam el, sokba került volna az is. Szegény Jenő hosszú betegsége alatt láttam a küzdést, vergődést a pénzért, hiszen új házat is kellett építeni, egészségeset a tbc réme miatt – mégpedig nagy adósságra.

Decemberben kétéves tanfolyam nyílt meg a polg. leányiskolában. Targyai: szabás-varrás, finom kézimunka, magyar irodalom, történelem, kettős könyvtétel. Anyám mindjárt beíratott. A különféle csipkék, hímzések, selyemre, bársonyra festés, minták tervrajzának készítése... Ezekben hamarosan kitűntem. Anyám – minden áldozatra készen – most az iparművészeti főiskolán érdeklődött a felvételem iránt. A válasz: csak érettségi bizonyítvánnyal vagy tanítói oklevéllel lehetséges.

A nyáron az történt, hogy anyám levelet kapott postamesteréktől Nagybossányból, ahol ő kiképzése után dolgozott. Arra kérték igen kedves hangú levélben, hogy ha már akkora lánya van, akit a postán gyakoroltathatnak, adja oda nekik, mert mióta őt férjhez mentével elvesztették, jó kiadójuk nem volt a hivatalban. – Egy teljes évet töltöttem Nagybossányban.

A postahivatal munkája nagyon érdekes volt. Hamar beleszoktam, mert élvezetes volt a rumli is, mikor egy-egy napon a krenczi botgyár két nagy társzekere érkezett meg. Ötkilós csomagokba osztott rengeteg esernyőnyél, sétatbot, és mind külföldi országokba irányítva. Mindegyiknek 3–4–5 szállítólevele volt, de már nem emlékszem, a francián, németen kívül milyen nyelveken kellett bevezetni a naplókba. Aztán az ószéplaki csillagvizsgáló főnöke, báró Friesenhof, kedves öreg bácsi, maga cipelte be hátán a tele zsákot a rengeteg feladandó nyomtatvánnyal.

A helybeli börtény meg a nagybirtok napi postája is sok volt. Szegény Hermin néni, a hivatal mostani főnöke csuda ideges, zsémbes tudott lenni ilyenkor. Nem is csodáltam; édesapja, a hajdani postamester – nyolcvan éves is lehetett már – olyan erősen dirigált segítség címén; uralkodott mindenk felett. Hermin néni – ő is már 50–60 év között lehetett, hajadon – a családért, ami régebben elég népes volt, áldozta most már egész életét. Kistestvére is volt, öccse, a kis Hanzsi – hatéves, erős, életre való kisgyerek. Mert második felesége volt a bácsinak, 35 éves, rém sovány, mindig „holtfáradt” és kedélytelen. Porosz származású volt a család, címere is volt, és sokszor megcsodáltam a falon keretben lógó „Waffen, der Familie Pendleint”. A család mindig németül beszélt, a kis Hanzival

beszélgettünk magyarul. Már első osztályos, és nagyon büszke volt rá. Nehezen szoktam meg a rosszkedvű felnőtteket; ha a kis Hanzi nincs, nehéz lett volna kibírni.

Karácsonyra hazulról korcsolyát kaptam. A gyermek is kijött velem, vígan voltunk. Hamarosan ő is kapott korcsolyát, és azután már édesanyja, Marie néni is velünk jött. A Nyitra jegén a kis tót iskolások között hancúroztunk. Csatlakozott hozzánk egy fiatal tanító is, a Hanzi tanítója. A nagy területen fekvő bórgyárnál szerettünk száguldozni; ott a turbináknál nagyon széles volt a meder, igen jó volt a pálya.

Mikor hazulról írták, hogy a kertben kibújt már a tulipán, itt még vígan száguldoztunk a jegén. Igaz, hogy a Nyitra közepén már harsogva zúdult a víz, és a mi pályánk, ha nagyobb kanyarral síklottam a folyó közepe felé, a vastag jég ingott, lebegett a lábam alatt. Ezt is nagyon élveztem. De a kis tanító utánam száguldott, és erélyesen visszairányított a part felé. Még meg is sértődtem érte.

Tavaszi felé vettem csak észre a vidéken, hogy milyen szép. Hegyes-völgyes, dombos-erdős, mint odahaza, Göcsejben. Az erdők és nem magas hegyek között a Nyitra medre, mint a Zaláé, de nem olyan kanyargós, mint a Zala áradás mentes időben; rohant a hatalmas fák között, és csillogó hátú pisztrángok rohangásztak köves medrében. Romokat, régi épületek maradványait, omladozó öreg templomot is találtam, az egész belseje pusztulás. A kóruson régi orgona maradték váza, sípjai foghíjasan meredeznek. A kórus külső, oltár felé néző részén magyar szentek megkopott alakjai, talán freskó; – nekem csodálatosan szépek, magyarok. – A régi temetőben is, a sírok között magyar elmúlás borong...

Köröskörül a települések között cseh, morva, német, zsidó törtetés. A bórgyár gazdája Budisohowsky, a botgyáré Münchhausen gróf, a valamikor nagy uradalmat Leidenfrost tulajdonos abban az évben adta át zsidónak. A nevére már nem emlékszem, csak az intézőjéét tudom: ő Hecht volt. A régi tulajdonosok: Bossányi és Brogyány nevű családok voltak.

Egy délután sürgős táviratot vettem a távírón, Brogyányné címre. A küldönc máshol járt, késett, és mivel velünk szemben állt a kastély, és a táviratot sürgősnek találtam, felkaptam a sürgönyt, és átszaladtam vele. A cselédlakások legrozzantjában találtam egy nagyon öreg asszonyt. Botra támaszkodva ballagott elő – úgy rémlik, „pányi velkomozsnyí” kiáltásra. Ő volt Brogyányné. Nyájasan, kedves hangon, magyarul köszönte meg a táviratot. Borzas, füst szagú, piszkos öreg volt. Döbbenet sajnáltam. Hermin néni meg is pirongatott: hiszen ez cigány! De azért nem éreztem lealacsonyodást a kézbesítésért.

A tót népet sajnáltam. Az öregek jók és kedvesek voltak hozzám. Akkor tűnt fel, mikor a fiatalabbja jött valamiért a postára. Kemény volt a hangjuk, és mogorva. Akkor már erősen dolgozhatott a pánszláv mozgalom. Úgy vettem észre, agitátor a fiatal káplán. Ő vagy a vakációzó diákok, ha bejöttek a postára, szóba sem álltak velem. Annál kedvesebb volt a fiatal tanító, akivel a télen korcsolyáztunk. – Szegény M. Gyula. Milyen csacsi voltam én akkor, tizenhét éves koromban! – A kis Hanzi mondta egyszer: „tudod, ha M. bácsi nem orgonál,

kihajol a kórusról, és téged néz!” Nem értettem, hogy mit jelenthet, nem is érdekelt. Talán azért is, mert időm sem maradt másra gondolni, mint a hivatalos elfoglaltság pontos teljesítése – amit szegény anyámtól örökölhettem –, a folyóiratok mohó átnézése – mea culpa –, míg a kézbesítők a falukra nem vitték. Aztán este olvasás és naplóírás. Közben, ha akadt néhány üres perc, hancúrozás a kis Hanzival.

Pedig Gyula minden nap jött mostanában, Hanzit tanította zongorázni. És mikor látta, hogy milyen könnyen játszom le Hanzit gyakorlatait, engem is tanítani kezdett. Most, ahogy visszagondolok rá, értem csak, milyen rendes, finom érzésű férfilelek volt ő. Engem annyira boldoggá tett, hogy zongorához jutottam, sok vágyakozás után, ez minden gondolatomat, szabad időmet betöltötte. Nem is érdekelt, hogy ez a fiatal férfi beszélgetni is szeretne.

Október közepén éppen egyéves évfordulója lett²³ annak, hogy anyám ide hozott, és sok jó reménnyel a jövőmet illetően hagyott itt az ő első és utolsó hivatali állomáshelyén. A hivatali működéssel az ellenőrök is meg voltak elégedve, a család pedig már egészen családtagként bánt velem, én mégis kikíváncsoztam ebből a körből, de nagyon vágyakoztam. [...] A fiatalasszony, aki harminckét éves korában lett a bácsi felesége, nagyon jó modorú, finom érzésű volt, de igen megkeseredett. De mostanra már mintha kicserélték volna, kedélyesebb lett. Kirándultunk többször a környéken: Kisbéllicre, Nagytapolcsányra, vagy Krencsre, ahol ismerőse, barátnője élt. Semmi sem tudott itt tartani. Mintha valami várt volna rám. Valami, ami cél vagy irány... Valami feladat.

M. Gyula egyszercs egy kis üres madárfészket hozott nekem. Olyan kedvesen tudott róla beszélni! Puha, meleg otthon, a pici madarak fészke, a boldog élet tanyája. Én csacsi, nem értettem meg ezt sem. Elutazásom előtt búcsúzni mentem hozzájuk. – Édesapja, nyugalmazott öreg kántor, és nővére volt a család. – Mondtam már a búcsúzkodás szokásos szövegét, mikor Gyula szelíden kézen fogott, és a zongorához vezetett. Ott is tovább csacsogva ültem le. Gyula ütögetett pár akkordot, csak nézett rám, de nem szólt, nem is kezdett játszani. Hirtelen annyit mondott: „eh”, és megfogta a kotta lapját, kitepte, és: „Vigye el ezt, Margitka!”

Este, mikor már mindent összecsomagoltam, eszembe jutott a kitepelt lap, elolvastam. Ismert dalszöveg: „Szomorú a nyárfaerdő, fodrával a futó felhő bevonta... Messze ment el a kedvesem, siratgatom keservesen azóta...” Nem gondolkodtam azon, miért, de nagyon, de nagyon kellett sírnom.

Hermin néninek megígértem, hogy keresek utódot a postára. Tíz évvel idősebb unokatestvérem személyében meg is találtam. Őt is megszerették, és együtt dolgoztak a magyar címer alatt évekig – a Felvidék elszakításáig.

Nekem az itthoni életben – éreztem – nagyon meg kellett hálálnom, hogy szemrehányás nélkül fogadták döntésemet: elhagytam az utat, amelyet ők a biztos rév felé irányítottak véltek. Most úgy történt, hogy a tél elmúltával egy nagyon

23 1911-ben.

gazdag, özvegy földbirtokosnő erősen fogyatékos, tizenegy éves fia nevelője lettem. Az anya öt éve volt özvegy. Két fia katonatiszt, egy orvosnövendék, egy gimnazista és a kisleány, aki testestül-lelkestül roncs volt, csúnya szegényke. A jobb keze fejletlen, fogsora csipkézett, és ő ezt a kezet mindig szájában rágta... A következményt széles, csokorra kötött nyakkendővel álcáztuk. Anyám kísért oda is. A nagyságos asszonnyal beszélgettek olyan szépen, hogy ő olyan nagyon megnyugodva utazott haza. És én a második hónap utolsó hetében mégis hazajöttem.

A gyermeket végtelenül sajnáltam, mert hamarosan nagyon ragaszkodóvá vált hozzám. A beszédje hibás, de néha még értelmes mondatai is voltak. Szörnyű szokása volt, hogy éjfél körül felébredt, borzalmas ordítással futott az anya hálójának ajtaját rúgással kinyitni. Addig ütötte, rúgta, ordítás közben, amíg az udvarra nem menekült. Akkor szépen kézen foghattam, és visszavezettem az ágyába.

Az úrnő modorát nehéz volt elviselnem – ilyet még nem tapasztaltam. Vagy édes-mézes volt, vagy durva, de nagyon durva a hangulat szerint. Bennem a gyerek iránti szájalom szeretetté fejlődött. Este, mikor lefektettem, a kis esti imát mondtam el, amit otthon, kicsi koromban: „Aludni megyek, Istenkém, bocsásd meg, ha rossz voltam én...” Ezt ki is hagytam, hiszen szegényke nem értheti, mi az: rossz. Ott kezdtem: „Istenkém, szeretlek én, veled hajtom le fejemet.” Aztán megcsókoltam. Néha ezt olyan nehéz volt megtenni, úgy iszonyodtam. De szegényke úgy nyöszörgött, hajtogatta suta kis fejét, hogy behunyt szemmel csak megcsókoltam a homlokát.

Mikor az anya elutazott, boldog volt az élet. Ha esős volt az idő, bent az ebédlőben a kicsi, mint a normális gyerekek, a barikáját húzta-huzigálta a nagy asztal körül, én meg a zongorát vertem nagy buzgalommal. Ahányszor keringése közben a kicsi hozzámig ért, az épebb karjával átölelte a nyakamat, a nyelvvel csettintett hozzá, úgy mondta: „szeretem a nennit”. Aztán tovább járkált körbe. Az „m” betűt nem tudta kimondani, a szája állandóan nyitva volt...

Sokat sétáltam vele a parkban, az utcán is; többször mentünk a gulyaistállóba is, szerette nézni a tarka állatokat. Egyszer egy értelmes tekintetű, szép arcú parasztasszony állított meg az utcán. Ránézett szegény kis védettemre, az én arcomat két keze közé fogta, úgy mondta: „Galambom, drága szép fiatalágom, hagyja itt ezt a ronda kölyköt, átkozott ez!” Szó nélkül fordultam el, megbántva, hogy a védencemet sértette. Pedig szomorú tapasztalataim voltak a viselkedését illetően. Ha férfi csoport álldogált az utcán, megállt, kivette kezét ilyenkor a nyálás szájából, úgy kiáltott nekik valami trágárságot. Kínos volt; ezen nem tudtam segíteni. [...] Napról napra úgy erősödött, hogy nem bírtam vele a szabadban sétáláskor, mert ha szabadulni akart, úgy lökött el, csak úgy nyekkentem.

Annyira örültem egyszer, mikor az anya hazaért valamelyik útjáról, és üdvözölni mentünk; olyan boldogan hallottam, hogy a gyermek ezt a kérdést mondta: „ideg bót?” (hideg volt?). Mivel többször ismételte, az ideges asszony „a kutya krisztusodat” kiáltással pofon ütötte.

Az utolsó héten, mikor elfogadta a nagys. asszony a felmondásomat, éppen vendégek érkeztek. Ő szigorúan rám parancsolt, hogy a gyereket nem szabad ma éjjel engedni a szobából semerre ordítva járkálni. Hát ez nem sikerült; még hangosabb cirkuszt rendezett, az anyját is kiverte a szobájából. Onnan még vissza tudtam húzni, a mi hálónkba, de nem értem utol, mikor a másik ajtón futott ki a folyosó felé. Mire utolértem, már kint volt meztláb a hideg kövön. Az anyja is ott állhatott már régebben. És ekkor hatalmasat kiáltott rám: „De fölpofozom az utolsó éjjel!” Előtte állottam; hirtelen lábujjhegyen, meztláb úgy néztünk farkasszemet. Aztán a gyerekre kiáltottam: „mars!” És csendben indultunk vissza a szobába.

Másnap, mikor útra készültem, bejött hozzám egyik vendég asszony, és azt kérdezte, hogy most mindjárt is, elmennék-e hozzá a két kicsi, 4-5 éves gyermekeit gondozni. Szépen megköszöntem, és őszintén megmondtam, hogy soha többet szolgálatba nem állok senkihez. Nem nekem való. [...]

Édes anyám! Ha ő közönséges egyéniség lett volna, talán már szemrehányást is kaptam volna. De nem bántott, csak kereste azokat a lehetőségeket, amelyek hozzásegítettek volna, hogy megtaláljam a Sorstól számomra jelölt útját annak a feladatnak, amit meg kell és meg tudok jól oldani. Most megpróbált a kézügyességem gyakoroltatására és hasznosítására. – Az új ház építése nagy adóssággal terhelte jó szüleimet. Elkerülhetetlen lett, amikor két kis lánytestvérünk életét oltotta ki²⁴ a kincstári lakás tbc-vel fertőzöttsége. Nedves is volt a lakás, ha tágas is.

Masamód üzletbe kerültem – tanulásra, de nem inasként, hanem tandíjjal. Túlságosan sikerült a tanulás: fél év múlva, bizonyítvánnyal a kezemben, mehettem volna Budapestre kalapdivat szalonba fizetéses állásba. Irtózva gondoltam rá: megint órák hosszat, napok hosszat, és egy életen keresztül? Nem keveslem a lehetőséget, nem szólok le az embereket, akik más úton járnak, de úgy látszik, én magam ezt az akolba terelést, szorítást nem bírom. [...] Irtóztam a jövő napoktól; kétségbeesetten kértem az Eget valami menekvésért.

Egy nappal az elindulásom előtt anyámnak utaznia kellett keresztanyám temetésére. Hirtelen halála volt, ő is temetésre ment egyetlen lányával. A temetőhöz nem messze az úton rosszul lett, a falnak dőlt egy borbélyüzlet ajtaja mellett. Az üzletből két férfi bekísérte, támogatva. Pamlagra ültették, és orvosért telefonáltak. Perceken belül jött az orvos, de csak a halált állapíthatta meg. Az összejött rokonok a temetés után tárgyalták meg, hogy a teljesen egyedül maradt 18 éves leányt valamelyikük magával viszi családjába. Ő nem akart árván sem megválni az otthontól. Anyámat kérte, hogy engem engedjen el hozzá. Nem ígérte meg egyszerre – a másnapi elutazás miatt –, de ő térdre esve, sírva kérte, hogy azonnal utazhassam hozzá, nem bírna más senkit a közelében. Anyám megígérte, és másnap már ott is voltam – bár megrettenve fogadtam el ezt az elintézést a Sorstól.

24 Valéria után 1905 végén Irma is meghalt 13 éves korában.

Vigasztalni nem tudtam, csak olyan csendesen mozogtam az elárvult házban. A szegény Bözsi zeneakadémiai növendék volt, és a napi hatórás gyakorlással valahogy tompult az árvaság érzése. Egyelőre a feladatomban a szomszéd szobában üldögélés, hogy őt ne zavarja senki, később a kottát forgattam játék közben. Mennyei érzés volt ez a feladat.

A kedves modorú, becsületes cselédlányunk megmaradt a háznál; egészséges, életvidám, fiatal parasztlány. Én hozzászoktam a korai felkeléshez, de nem volt, amivel komolyan foglalkoztam, néztem az ő munkáját és a kedves arcot. Szeretett beszélgetni az otthoni családjáról, szülőkről, gyerekekről. Uradalmi cseléd-sorsot ismertem meg, és becsültem, ahogy ez a lány felfogta és élte az életét.

Nem volt nekem egyszer csak elég a kis házi munka, kézimunka, meg a gyönyörködés a zene világában. Szombathelyen óvónőképző nyílt abban az évben, és én elmentem az intézetbe beiratkozni, magántanulóként. Haza nem írtam meg, csak mikor év végén hazamentem, akkor árultam el. Szüleim még örültek is. A vizsgám jól sikerült; most már otthon voltam az életben, az életem útján.

Szeptemberben kitört a világháború.²⁵ Az első hónapokban nem volt hozzánk tartozó a bevonultak közt, de már a kezdeti szerencsétlen harcok iszonyúan tizedelték az ezredet, így sok kedves ismerős elvesztését fájlaltuk. M. Gyulát novemberben hívták be kiképzésre. Január elején kaptam levelet, hogy Komáromban van menetszázadba osztva. Két napi eltávozást kapott, hogy otthon elbúcsúzzék. Akkor megdöbbenett a halálos komolysága ennek a híradásnak. Úgy éreztem, valami jóssággal tartozom a halálba indulónak. Addig kértem jó anyámat, amíg apámmal együtt beleegyezett, és a következő délelőtt elindultunk Komáromba. A megadott cím: Komárom, Werk 3. volt. Késő estig kerestük a városon kívül a Werk hármát, vaksötétben. Végre megálltunk a kapuja előtt; sokan várakoztak már ott. Akkor vonultak be a kapun gyakorlatozásból a csapatok. De nem lehetett a gyér világításban a sok baka között ráismerni senkire. Egy kis tizedes kereste meg jó sokára, és hívta ki a mienket.

Mint egy bohó kisdiák, úgy örvendezett. Más nem tehetett, bevezetett minket a legénységi szobába. Ott pedig csak rengeteg szalmazsák volt a padlón, egymástól egy-két lépésnyire. Szegény anyám alig állt a lábán a kimerültségtől. A feje is fájt. A szomszéd szalmazsák gazdája vette észre, és kedvesen átadta a helyét; pihenjen, és még teával is kínálta – ami nekünk nem jutott eszünkbe. Csücsültünk, és vidámak voltunk. Kicsomagoltuk az elemőzsiát, és eszegettünk. Be kell vallanom, hogy most beszélgettünk az életben először jóízűn, talán boldogan, és – utoljára.

Éjfél után indultunk az állomásra. A tizedes jó szívvel adta a kimenőt. Mi ketten szép illedelmesen ballagtunk anyám előtt, karöltve. Olvadott a hó, pocsolyákat kerülgettünk. Amelyik tócsát nem tudtam átlépni – csak hopp –, Gyula karjába kapott, és átlendített. Milyen jókat tudtunk ezen kacagni! A vonat előtt

25 A „nagy háborút” elindító hadüzenet 1914. július 28-án történt meg, augusztusban voltak már csapatmozgások.

nem állhattunk sokáig, be kellett szállni. Anyámtól szépen elbúcsúzott, engem csak nagyon-nagyon megölelt, és nagyon-nagyon megcsókolt. Aztán feltett a vonatra, és – többet soha nem láttam. – Nem éreztem bánatot az elváláson, hanem valami csacska gyerekességgel büszkeséget, hogy ő megcsókolt. Életemben először. Hogy én meg vagyok csókolva! – Szegény anyám aggódva kérdezte: máskor is így szoktunk-e búcsúzni? – „Ó, nem” – mondtam én őszintén, hiszen még négy szemközt sem voltunk soha.

A vonat zsúfolva volt, de én hamarosan a szűk, kényelmetlen helyen nagyon jóízűen elaludtam. De otthon, este nem tudtam elaludni sokáig. Csak sírdogáltam. Olyan nagyon fáj rá gondolni. Most érzem a lelkem fenekéig borzalmas valóságát a háborúnak.

Néhány hét múlva tábori lapot kaptam, már elindult a menetszávad. „Szörnyű hó és hideg” – írta akkor. Egy borongós reggelen takarítottam a szobákban, mikor az ablakon át berepült a rózsaszínű lap.²⁶ Örömmel kaptam fel. És – ez állt rajta: „M. Gy. hősi halált halt. Drivinánál eltemetve.” A lap kihullott a kezemből. A két karom széttárva maradt rémületemben. Néztam a lapot a padlón. Úgy éreztem, minden sötét; minden, mint a hamu. Értékvesztett és fojtó.

Csapódott valahol egy ajtó. Felriadtam, felkaptam a fejemet. A keresztre feszített Krisztussal néztem szemközt – néztem merőn, könnyörtelen, szorosan összekulcsolt kézzel. Meg kellett értenem: könnyben, vérben, kínban vergődő az egész világ körülöttem. Én nem roskadhatok össze. A keresztre szegezett, kitárt két kar nem enged. Meg kell értenem. Áldozat. Vállalni kell. – A rózsaszínű lapot felvettem gyorsan, ne lássam rajta az írást, markomba gyűrtem, és be a kályhába. Elégett. Senki sem tudott róla. Nem, nem szabad fájni, élni, dolgozni kell, segíteni a többi szerencsétlenül.

Tavasza volt már, talán május. Milka néni és Szidi néni – két apró kis öreg – jött látogatóba. Lali húgom²⁷ szaladt ki hozzám azzal, hogy Szidi néni sírdogál – engem sirat. A Néptanítók Lapjában olvasták a hősi halottak között M. Gy. nevét. „Drivinánál eltemetve.” Csak annyit mondtam rá, tudom. Lali, a kis bohó azt is megmondta, hogy megígértették vele, nem árulja el nekem. – Szegény anyám! Hónapok múlva említette csak, és hozzáfűzte, nem hitte, hogy ennyire érzéketlen vagyok. Fáj neki. Nem feleltem. Hiszen sikoltanom kellett volna a fájdalomtól.

(Folytatjuk)

26 A katonák színnel megkülönböztetett lapja; „Marton-Szendrey” is említi kisregényében: „Szendrey már egy hónapja volt távol hazájától, de még csak egy árva sort se kapott. Pedig írt, de míg a rózsaszínű tábori lap hazavergődik, s a válasz vissza, idő kell hozzá, ember legyen, aki kibírja...” *Muzulmán sírokon. Egy tiszt naplójából.* Összeállította Marton Boldizsár. Zalaegerszeg, 1922, Zrínyi Nyomdaipari R.-t., 43.

27 Kováts Laura (1898–1960). Csontola Lipóttal kötött házassága napján (1919. febr. 19.) készült csoportképen láthatók a Kováts szülők és Kováts Margit; az álló sorban Marton Boldizsár, Pehm József és Kováts Ferenc. In: Balogh Margit: *Az Apát úr – Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi évei.* Zalaegerszeg, 2019, Göcseji Múzeum, 51.